

Elizabeth Anscombová: filosofická psychologie a gramatika v sapienciální perspektivě

Lukáš Jan Fošum

V posledních dvaceti letech se v české odborné etické literatuře objevují nové impulzy z anglofonního prostředí: jde jak o překlady významných děl dosud žijících autorů (A. MacIntyre, M. Nussbaum), tak o zdárné pokusy domácích autorů začlenit tyto impulzy do osobní filosofické syntézy, která se snaží přenést přes obvyklé štěpení přístupů na kontinentální a anglosaské a zahrnuje nejdůležitější podněty z německé, francouzské a anglofonní oblasti. Mezi těmito počiny nelze opomenout jak knihu *Jednání a situace* od Jakuba Čapka (Oikoymenh, 2007), tak nedávno dokončenou trilogii *Přístupy k etice* (Filosofia, 2014–2016), na níž se podílela celá řada dalších, převážně mladších autorů. Zvláště ve třetím díle, který se věnuje autorům z dvacátého století, se často objevuje jméno Elizabeth Anscombové. Přes četnost odkazů však tato autorka zůstává spíše v pozadí vzhledem k hlavním autorům. Anscombová má přitom co říci nejen k obnově etiky ctností (příspěvek Jakuba Jirsy), ale už k otázkám, které si lze klást po přečtení úvodního příspěvku Karla Theina „Morálka v tváři slov“: do jaké míry je etika záležitostí vyslovitelného, nebo non-verbálního, logického, nebo v první řadě žitého, systematického, nebo kontextuálního? Anscombová má k těmto otázkám co říci už proto, že byla jednou ze tří editorů posmrtných děl Ludwiga Wittgensteina.

Cílem tohoto článku je ukázat, že v díle Anscombové se snoubí Wittgensteinem inspirovaný důraz na hledání smyslu vyřčených vět s potřebou fundované a v katolické tradici zakotvené obhajoby nezpochybnitelných morálních norem. Seznámíme se nejprve se dvěma nejznámějšími a s jedním méně známým spisem této autorky. Vyjde přitom najevo, že autorka byla vedena jak potřebou očistit filosofický diskurz od redukcí, fragmentujících a dualistických vlivů moderní morální filosofie, tak snahou znovunalézt kompatibilitu mezi filosofickou psychologií lidského jednání, jeho bližšími i vzdálenějšími cíli a žido-křesťanským Zjevením, které osvětluje a doplňuje to, na co samotný lidský rozum

nestačí. Nejspecifičtějším přínosem tohoto příspěvku by mělo být autorčino implicitní volání po zevrubnější metodologické obnově etických a morálně-teologických postupů: vedle filosofické psychologie Anscombová kladla důraz také na filosofickou – tzv. hlubokou gramatiku.

1. BIOGRAFICKÁ POZNÁMKA

Autorka ve svých čtrnácti letech konvertovala ke katolicismu pod vlivem četby G. K. Chestertona. To napovídá, že i její filosofie měla převážně praktický ráz: sama přiznává, že její zájmy v morální filosofii byly daleko více v partikulárních morálních otázkách než v tom, čemu se nyní říká „meta-etika“.¹ Svědčí o tom také téma její prvotiny, kterou napsala v devatenácti letech spolu se svým kolegou Normanem Fordem: otázka spravedlnosti způsobu vedení války s Německem ze strany její vlasti. Anscombová zde argumentuje především na základě *Teologické sumy* svatého Tomáše.² Autorka se od svého mládí důkladně zabývala i metafyzickými otázkami a vlastně celou její filosofii prostupuje hledání kauzality.³ Ve druhé polovině padesátých let, kdy autorka přednášela filosofii v Oxfordu, vznikly její nejznámější spisy: kniha *Intention* a článek „Modern moral philosophy“. Na pozadí obou publikací stojí mj. událost jejího nesouhlasu s udělením doktorátu *honoris causa* bývalému americkému prezidentovi Harrymu Trumanovi.⁴

¹ Srov. Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Introduction,“ in *Collected Philosophical Papers, Volume III, Ethics, Religion and Politics* (dále CPP III), Oxford: Basil Blackwell, 1981, s. viii. „In general, my interest in moral philosophy has been more in particular moral questions than in what is now called ‚meta-ethics‘.“

² Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „The Justice of the Present War Examined,“ in CPP III, s. 72–73.

³ Z její inaugurační přednášky v Cambridgi roku 1970 vzešel jeden z nejuznávanějších článků: Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Causality and Determination,“ in *Collected Philosophical Papers, Volume II*, Oxford: Basil Blackwell, 1981, s. 133–147.

⁴ Spolu s Philippou Foot byla Anscombová jednou ze čtyř oxfordských akademiků, kteří se proti tomuto čestnému doktorátu postavili. V jednání Spojených států na konci druhé světové války při útoku na Hirošimu lze nejlépe ilustrovat to, co Anscombová nazývá konsekvencialismem: chladný kalkul, ve kterém se jednající nenámáhá rozlišovat mezi předvídanými a zamýšlenými důsledky svých činů. K samotné akademické události Anscombová napsala esej: Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Mr Truman’s Degree,“ in CPP III, s. 62–71.

V pokusu vymezit základní požadavky na současného křesťanského filosofa uvádí Alvin Plantinga tři požadavky: autonomii, integritu a odvahu.

Zaprvé, křesťanští filosofové a křesťanští intelektuálové obecně musí projevit víc autonomie – víc nezávislosti na zbytku filosofického světa. Zadruhé, křesťanští filosofové musí projevit víc integrity – integrity ve smyslu integrální celosti nebo jednoty nebo jednosti, bytí z jednoho kusu. Možná, že ‚integralita‘ by zde byla ještě lepším slovem. A nezbytné pro tyto dvě věci je ta třetí: křesťanská odvaha, smělost nebo síla, nebo snad křesťanské sebevědomí.⁵

Elizabeth Anscombová tyto tři požadavky určitě splnila. Ve svých postojích, způsobu uvažování a postupech byla velmi svébytnou, kompetentní a důslednou filosofkou, která přitom byla sama pevně zakořeněna v katolické Tradici. Wittgenstein vtiskl Anscombové důraz na studium jazyka v kontextu praktické filosofie a na filosofickou, resp. „hlubokou“ gramatiku. Ve *Filosofických zkoumáních*, které Anscombová redigovala, se objevuje mj. i důraz na filosofickou psychologii (např. § 471 et sq.).

2. KNIHA INTENTION

Literární uspořádání díla se sice podobá Wittgensteinově poslední filosofii, ale autorka sama nám v úvodu nabízí stručný souhrn každého z číslovaných odstavců, a částečně tak čtenáři poodhaluje hlavní myšlenkovou linii celé knihy. To však nic nemění na skutečnosti, že jde o text, který je svým obsahem i jazykem značně obtížný, a že k jeho pochopení může napomoci jak již dostupná kvalitní sekundární literatura,⁶ tak četba dalších autorčiných článků a esejů. Rachael Wiseman nachází v autorčině analýze pojmu intence následující postup: výchozím bodem je předpoklad jednoduchosti obsahu pojmu. Ten se však záhy ukazuje jako složitý, a proto v jeho rámci Anscombová nastoluje určitý řád, aby se

⁵ Alvin PLANTINGA, „Rada křesťanským filozofům,“ *Salve* 19, č. 2 (2009): 73–98.

⁶ Zatím nejlépe zpracovaná bibliografie jak děl autorky, tak sekundární literatury je dostupná na: Universidad de Navarra, „G. E. M. Anscombe Bibliography,“ http://www.unav.es/filosofia/jmtorralba/anscombe_bibliography.htm [zveřejněno červenec 2014, cit. 19. 12. 2018].

mohla opět vrátit k jeho jednoduchosti.⁷ Konkrétně jde o hledání jednoty pojmu *intence* ve třech základních polohách: vyjádření budoucí intence, skutek s intencí a intence v jednání.⁸ Mezi různými přístupy k intenci Anscombová preferuje studium popisů jednání v přítomnosti.⁹ Skutek s intencí se vyznačuje jako ten, u kterého má smysl klást jednajícimu otázku, proč jedná právě tímto způsobem. Kniha *Intention* je považována za jedno ze zakládajících děl *filosofie akce*, která se svým způsobem dále rozvíjí jako samostatná disciplína. Na jaký popud se autorka pustila do díla právě v této oblasti? Podle karteziánské psychologie, která dominuje v moderní době, je intence výhradně vnitřní akt mysli. Tento vnitřní akt mysli pak také určuje morální povahu lidského skutku. Má-li člověk dobrý úmysl a uskutečňuje-li ho adekvátním způsobem, celé jeho jednání je dobré.¹⁰

Konkrétně lze toto moderní pojetí intence doložit na příkladu sexuální etiky, kdy se v manželství nerozlišuje z morálního hlediska mezi používáním bariérové antikoncepce a využíváním neplodných dní, neboť vždy záleží v první řadě na úmyslu, se kterým manželé jednájí. Anscombová oproti tomu přichází s pojmem „*intentional action*“, který ukazuje, že určitý typ jednání sám o sobě předpokládá i intenci jednat v souladu s povahou daného skutku. Ačkoliv je kniha *Intention* dílem čistě filosofickým, jedním z jejích základních úkolů je poskytnout takovou psychologii, která může zakotvit „pravdu o křesťanství“.¹¹ To znamená mj. pojetí

⁷ Srov. Rachael WISEMAN, *Routledge Philosophy Guidebook to Anscombe's Intention*, Oxford – New York: Routledge, 2016, s. 75.

⁸ „Expression of intention for the future, intentional action, and intention in acting.“ Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, *Intention*, 2. vyd., Cambridge – London: Harvard University Press, 2000, s. iii.

⁹ Srov. Jakub ČAPEK, *Jednání a situace*, Praha: Oikymen, 2007, s. 36–38.

¹⁰ Srov. Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „War Murder,“ in *CPP III*, s. 58–59. „From the seventeenth century till now what may be called Cartesian psychology has dominated the thought of philosophers and theologians. According to this psychology, an intention was an interior act of the mind which could be produced at will. Now if intention is all important – as it is – in determining the goodness or badness of an action, then, on this theory of what intention is, a marvelous way offered itself of making any action lawful. You only had to ‚direct your intention‘ in a suitable way.“

¹¹ „One of the fundamental tasks of *Intention* is to provide a philosophy of psychology which can ground the ‚truth about Christianity‘.“ WISEMAN, *Routledge Philosophy Guidebook to Anscombe's Intention*, s. 19. Toto hledisko ilustruje Anscombová v samém závěru knihy na příkladu Petrova zapření: jak je možné, že Petr věděl, že svého Pána zapře, nechťel ho zapřít, a přesto ho nakonec zapřel. (Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, *Intention*, 2. vyd., Oxford: Blackwell, 1963, § 52, s. 94).

člověka jakožto svobodného živočicha, jehož specifickou diferencí, která ho odlišuje od ostatních živočichů a která ho činí svobodným, je rozum: ten dává jemu samému schopnost obsírněji popsat a zdůvodnit vlastní jednání, a ostatní se ho tak mohou smysluplně ptát, proč jedná právě tímto způsobem. Intence se totiž odehrává v hlubších rovinách lidského jednání, kde příčinou není nějaký popud nebo smyslové tíhnutí, ale člověk sám.

Přestože jednání člověka a ostatních vyšších živočichů vykazuje mnoho podobných rysů, pouze u člověka můžeme hovořit o intencích v užším slova smyslu. Kočky nemá smysl se ptát, proč se plíží za myší nebo za ptákem. „Kočka nemůže vyjádřit žádné myšlenky a nemůže vyjádřit žádné poznání o svém vlastním jednání ani o žádných intencích“,¹² neboť dva rysy, poznání a obsírnější popis, jsou dostatečnou charakteristikou intence v jednání.¹³

Anscombová napsala *Intention* v roce 1957. O rok později vyšel její článek „Modern moral philosophy“. Jestliže výše zmíněná kniha vynikla jako precizně zformulovaný pilíř filosofie akce, článek „Modern moral philosophy“ vznikl jako alarmující výkřik nad stavem moderní morální filosofie. Anscombová jej narychlo sepsala v době, kdy zastupovala svou kolegyni Philippu Foot při vyučování právě moderní morální filosofie v Oxfordu.

3. ČLÁNEK „MODERN MORAL PHILOSOPHY“

Přestože článek vznikl rychle a je jako většina autorčiných spisů poměrně krátký, obsahuje mnoho důležitých myšlenek¹⁴ a lze jej dnes

¹² ANSCOMBE, *Intention*, § 47, s. 87. „The cat can utter no thoughts, and cannot give expression to any knowledge of its own action, or to any intentions either.“ V této otázce se Anscombová liší od Wittgensteina: srov. Ludwig Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, Praha: Filosofia, 1998, § 647.

¹³ Srov. Anscombe, *Intention*, § 47, s. 86. „The two features, knowledge and enlarged description, are quite characteristic of description of intention in acting.“

¹⁴ Srov. David SOLOMON, „Elizabeth Anscombe's 'Modern Moral Philosophy': Fifty Years Later,“ *Christian Bioethics* 14 (2008): 110. „... containing more ideas per page than almost any philosophical article written in the 20th century.“ Toto číslo revue *Christian Bioethics* bylo celé věnováno zhodnocení dopadu článku „Modern moral philosophy“ po padesáti letech. O tom, co přinesl tento článek pro obnovu etiky ctností, srov. Jakub JIRSA, „Jednej tak, jak by jednal ctnostný člověk: etika ctností a její problémy,“ in *Přístupy k etice*, Praha: Filosofia, 2016, s. 181–218, zvláště s. 184–187.

považovat za jeden ze zakládajících textů pro obnovu etiky ctností ve druhé polovině dvacátého století.¹⁵ Humeovi Anscombová vytýká, že vyjmul otázku pravdy z oblasti etiky.¹⁶ Kantovi a Millovi, že nedocenili význam adekvátního popisu jednotlivých lidských skutků.¹⁷ Hlavní poselství celého článku však sama autorka shrnuje již na samém začátku do tří ústředních tezí, které dále postupně rozvíjí.

První je, že pro nás není v tuto chvíli prospěšné dělat morální filosofii. Ta by měla v každém případě být ponechána stranou, dokud nebudeme mít adekvátní filosofickou psychologii, která nám zoufale chybí. Druhá je, že pojmy jako závazek a povinnost – morální závazek a morální povinnost – [...] by měly být pokud je to psychologicky možné – odhozeny, protože jsou to přežitky, nebo odvozeniny od přežitků dřívější koncepce etiky, která je už všeobecně přežitá, a bez ní jsou pouze škodlivé. Moje třetí teze říká, že rozdíly mezi dobře známými anglickými autory v oblasti morální filosofie počínaje Sidgwickem až do dneška mají malý význam.¹⁸

První ze tří tezí – potřeba odpovídající filosofické psychologie jako nutný předpoklad pro obnovu morálky – vysvětluje, proč autorka věnovala takovou pozornost pojmu *intence* a jiným momentům lidského jednání, které s ní souvisejí: Je třeba nejprve studovat základní pojmy jako lidský skutek, vůle, ctnost, a nakonec lidský rozvoj (*human flourishing*), a až pak se pokoušet o obnovení etiky. Druhá ze tří tezí se jeví jako velmi radikální: navrhuje totiž úplně opustit moderní pojetí morální povinnosti. Autorka blíže specifikuje tuto tezi, když říká, že je především třeba přestat používat modální sloveso „ought“ v jeho čistě etickém smyslu. Toho lze docílit jednak tím, že jej nahradíme specifitějšími výrazy pro

¹⁵ Srov. Rosalind HURSTHOUSE, „Discussing Dilemmas,” *Christian Bioethics* 14 (2008): 141. „Everyone interested in virtue ethic should reread ‚Modern Moral Philosophy’ at least once every 5 years.”

¹⁶ Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Modern moral philosophy,” in *CPP III*, s. 27.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž, s. 26. „The first is that it is not profitable for us at present to do moral philosophy; that should be laid aside at any rate until we have an adequate philosophy of psychology, in which we are conspicuously lacking. The second is that the concept of moral obligation, and duty – *moral* obligation and *moral* duty, that is to say – and of what is *morally* right and wrong, and of the *moral* sense of ‚ought’, ought to be jettisoned if this is psychologically possible; because they are survivals, or derivatives from survivals, from an earlier conception of ethics which no generally survives, and are only harmful without it. My third thesis is that the differences between the well-known English writers on moral philosophy from Sidgwick to the present day are of little importance.”

danou situaci (mít potřebu, dlužit peníze – „need“, „owe“), jednak tím, že budeme lépe reflektovat, jak sloveso „ought“ (tedy mít povinnost), každodenně používáme v běžných situacích, tedy nejen těch, které s sebou nesou nějaké čistě morální ponaučení nebo nařízení.¹⁹

Na tomto místě bychom však rádi věnovali větší pozornost určitým formulacím, které jsou spojeny se třetí tezí článku. Jedním z hlavních důvodů, proč Anscombová neshledává mezi svými současníky žádné podstatné rozdíly, je ten, že všichni víceméně opomíjejí vnitřně neřestné skutky (tedy ty, které jsou v jakýchkoliv okolnostech morálně špatné).

Zakázání určitých věcí pouze na základě jejich popisu jako určitý identifikovatelný druh skutku bez ohledu na jakékoliv důsledky jistě nevyčerpává žido-křesťanskou etiku jako celek, ale je jejím výrazným rysem.²⁰

Anscombová nevytýká svým současníkům, jakými byli W. D. Ross nebo R. M. Hare, že svým pojetím morálky vystupují proti vnitřně neřestným skutkům, ale že „žádný z těchto filosofů nedává najevo své srozumění s tím, že je zde nějaká taková etika, které on protiřečí“.²¹

Autorka jde ve svých tvrzeních ještě dále, když prohlašuje, že „pokud si někdo opravdu předem myslí, že lze otevřeně uvažovat o tom, že by takový čin jako soudní exekuce nevinného neměla být vyloučena z úvahy [jako možný prostředek k dosažení jiného cíle], nediskutuji s ním, neboť sám ukazuje, že jeho mysl je zkorumpovaná“.²²

¹⁹ Blíže jsme se tématem morální povinnosti u Elizabeth Anscombové zabývali v doktorské práci. Lukáš Jan Fošum, *Quelle grammaire de l'obligation morale?*, disertační práce, Fribourg: Université de Fribourg, 2018, <http://doc.rero.ch/record/309114?ln=fr> [cit. 19. 12. 2018].

²⁰ „The prohibition of certain things simply in virtue of their description as such-and-such identifiable kinds of action, regardless of any consequences, is certainly not the whole of the Hebrew-Christian ethic; but it is a noteworthy feature of it.“ MMP, s. 34.

²¹ „It is noticeable that none of these philosophers displays any consciousness that there is such an ethic, which he is contradicting.“ MMP, s. 34.

²² „But if someone really thinks, *in advance*, that it is open to question whether such an action as procuring the judicial execution of the innocent should be quite excluded from consideration – I do not want to argue with him; he shows a corrupt mind.“ MMP, s. 40.

4. ČTYŘI PŘEDNÁŠKY O HŘÍCHU

Toto kategorické prohlášení o „zkorumpované mysli“ už dává jasný impuls k tomu, abychom si zevrubněji položili otázku, zda je autorčin přístup k problémům v morálce čistě filosofický, nebo i teologický, anebo zda nejde o jakési vměšování křesťanských pohledů do filosofie. Na tuto otázku se snáze hledá odpověď po četbě čtyř svazků posmrtných vydání dříve z velké části nepublikovaných autorčiných esejů, studií a přednášek. V jednom z nich, který editoři Mary Geach a Luke Gormally (dcera a zeť E. Anscombové) nazvali *Faith in a Hard Ground*,²³ najdeme i spisy, ve kterých se autorka věnuje teologickým tématům. Ze čtyř přednášek o hříchu, které Anscombová pronesla v roce 1989 v Dominican House of Studies ve Washingtonu D. C., nakonec vzešel poměrně obsáhlý a strukturovaný text, ve kterém lze dobře zaznamenat přechod z filosofie do teologie.

Autorka sama nakonec přiznává, že při těchto přednáškách sledovala více cílů, které můžeme shrnout do tří následujících bodů:

- 1) Odpovědět na ty z rozšířených představ a názorů u anglo-amerických filosofů, které jsou v rozporu s křesťanským pojetím Boha a člověka.²⁴
- 2) Odhalit ty filosofické nástroje, které umožňují rozvinout zaměření člověka k cíli (teleologie) a které hovoří ve prospěch lidské svobody.
- 3) Poukázat na limity čistě filosofické reflexe, a tedy potřebu světla Zjevení v otázce geneze a příčiny hříchu, a přitom zesílit své vlastní vědomí úchvatného charakteru pravd, ve které věříme.²⁵

²³ Christopher Coop, „Bad News of the Gospel,“ *Philosophy* 86 (2011): 249–291. Coop ve svém článku pregnančně vyjádřil, že být hlubokou křesťankou a poctivou filosofkou v případě Anscombové rozhodně neznamenal, že hledala především „peace of mind“. Byla chodícím *sed contra*, tedy někým, pro koho pravda a světlo Evangelia neznamenal zproštění se závazku a zodpovědnosti Pravdu dále hledat, ale výzvu k tomu, aby se člověk nezastavil na půli cesty, když mu Evangelium dává možnost jít o hodně dál.

²⁴ Anscombová psala tento článek v roce 1989 na sklonku svého aktivního působení. Pro představu, jak se otázka Boha v anglo-americké filosofii dále vyvíjí, srov. Vlastimil VOHÁNKA, „Filosofická teologie žije,“ *Studia theologica* 15, č. 2 (2013): 65–88.

²⁵ „It was to heighten my awareness of the amazing character of some of things that we Belize.“ (Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Sin,“ in *Faith in a Hard Ground: Essays on Religion, Philosophy and Ethics* by G. E. M. Anscombe, [dále FHG] ed. Mary Geach – Luke Gormally, Exeter – Charlottesville: Imprint Academic, 2008, s. 155).

Podobně jako v knize *Intention*, tak i v přednáškách o hříchu vystupuje do popředí otázka kauzality v oblasti lidských skutků. Tu lze dále rozdělit na několik podotázek: Do jaké míry ve hříchu kauzálně působí Bůh? Do jaké míry sám člověk? Je hřích něčím svévolným, anebo jde o neznalost dobra? Otázku, zda člověk může vědomě chtít zlo, si kladl už Platón, a skončil u toho, že nikdo nechce vědomě škodit sám sobě. Představy autorčiných současníků o Bohu (anebo obecněji: o božství) zase byly takové, že buď Bůh vůbec neexistuje, anebo je jeho vůle příliš slabá k tomu, aby bylo možno uvažovat o jeho kauzálním působení v lidském hříchu. Další pastí, do které uvažování o tom, co všechno působí jako příčina ve zlých skutcích, již tradičně upadá, je dualismus. Cestu z ní již Anscombová naznačuje pomocí čistě teologických – tedy zjevených – vlastností Boha a Jeho spasitelného plánu: Bůh nestvořil něco nebo někoho jako dobré a někoho jiného zase jako zlého, ale stvořil vše jako dobré. Zlo a hřích vstoupily do dějin světa a lidstva ne z Jeho vůle a z Jeho přímého působení, ale pouze z Jeho dopuštění.

Když se autorka pustí do čistě teologických otázek, tak i zde inklinuje ke studiu jazyka, což je jeden ze zřejmých důvodů její obliby svatého Anselma z Canterbury.²⁶ Zároveň se tu vrací její dlouhodobá starost o smysluplné užívání modálního slovesa „ought“, které získalo v moderní morální filosofii kontroverzní význam.²⁷

Někdy ta samá věc zároveň má a nemá být. Neboť lidé by neměli dělat špatné skutky. Nemůžete však říci, že by se tyto skutky vůbec neměly stát, protože jsou dopuštěny moudrostí a dobrotou Boha a bez Jeho svolení by k nim nemohlo dojít. V tomto duchu Ježíš, ačkoliv byl nevinný, neměl utrpět smrt ani mu ji neměl nikdo jiný způsobit. A přesto měl trpět, protože on sám ji moudře, laskavě a prospěšně chtěl podstoupit. Čerpám toto u Anselma, jemuž jsem ve zkoumání gramatiky

²⁶ Dle Anscombové jsou Wittgenstein a Anselm svým způsobem „intellectual brothers“ (Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Truth: Anselm and Wittgenstein,“ in *From Plato to Wittgenstein: Essays by G. E. M. Anscombe*, [dále FPW], ed. Mary Geach – Luke Gormally, Exeter – Charlottesville: Imprint Academic, 2011, s. 73).

²⁷ Ve své doktorské práci poctěné „Dissertation Prize“ od Aquinas Center for Theological Renewal z Ave Maria University, Naples, FL (USA) *Did Aquinas Justify the Transition from Is to Ought?* (disertační práce, Warszawa: Instytut Tomistyczny, 2010) Piotr Lichacz nejprve stručně představuje vznik problému u Davida Humea a jeho pozdější pojetí u G. E. Moora (s. 25–45) a následně rozvíjí systematickou odpověď na základě filosofie a teologie svatého Tomáše Akvinského.

– hluboké gramatiky – slovesa ‚ought‘ (*debere*) velmi zavázána v tom, co jsem již řekla.²⁸

Když tedy Anscombová pojednává o hříchu, dotýká se zároveň i otázek spojených s vykoupením. Jeden z jejích hlavních cílů v oblasti morálky – „exorcizovat“ morální „ought“²⁹ a znovu hledat jeho smysluplné použití – tak dostává vrcholnou odpověď v christologické otázce: Kristus zároveň měl a neměl trpět. Dá se tedy říci, že „hluboká gramatika“ slovesa „ought“ se tak stala nejen filosofickou, ale i teologickou.

5. VOLÁNÍ PO FILOSOFICKÉ GRAMATICE, ANEBO ZEVRUBNĚJŠÍ OBNOVĚ METODOLOGIE?

Podle Anscombové používal Wittgenstein výraz „filosofická gramatika“ anebo „hluboká gramatika“ jako určité synonymum k logice, kde jde především o hledání smyslu našich výroků. Dle autorky byl ve srovnání s přístupem současných analytických filosofů jeho přístup ke gramatice relativně blízký takovému pojetí gramatiky, které nacházíme u Platóna nebo Aristotela.³⁰ Filosofická gramatika přitom není jedinou z disciplín, na které Anscombová kladla důraz.

²⁸ ANSCOMBE, „Sin,“ s. 145. „... sometimes the same thing both ought to be and ought not to be. For the people ought not to do the bad actions. But you cannot say that they ought not to happen, because they are very well and wisely permitted by God if without God's permission they could not happen. In this way, Jesus, being innocent, oughted not to suffer death, nor oughted anyone to inflict it on him; and yet he oughted to suffer it, because he himself wisely and benignly and usefully willed to suffer it. I take this from Anselm, to whose examination of the grammar – the depth grammar – of ought (*debere*) I am much indebted in what I have already said.“

²⁹ Srov. Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „Practical Inference,“ in *Human Life, Action and Ethics: Essays by G. E. M. Anscombe*, ed. Mary Geach – Luke Gormally, Exeter – Charlottesville: Imprint Academic, 2005, s. 147. „But may someone be criticizable for pursuing a certain end, thus characterizable as a sort of good of his, where and when it is quite inappropriate for him to do so, or by means inimical to other ends which he ought to have? This can be made out only if a man has a last end which governs all. Only on this condition can that illusory ‚moral ought‘ be exorcised.“

³⁰ „Strange to say, Wittgenstein's conception of the grammatical is far closer to the Platonic-Aristotelian tradition than that of the linguistics which seem to hold the field at the present day.“ Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE, „A Theory of Language,“ in *FPW*, s. 200–201.

Hlavní oblastí, ve které Anscombová vynikla, je filosofická psychologie, resp. filosofie akce, která je předpokladem filosofie *dobrých akcí*, tedy etiky. Aniž by to Anscombová explicitně říkala, sama klade zároveň velký důraz na filosofii přírody, tedy na studium člověka jako rozumového živočicha.

Když se Anscombová snaží obnovit inkoherenci a korupci narušený diskurz moderní morální filosofie, podepírá deontologické momenty, které do každé etiky nutně patří, ontologickým základem. I to, že Kristus zároveň měl a neměl trpět, vychází nakonec z toho, kým Je. Při studiu *intence* autorka též hledá, kdo nebo co je příčinou takového či jiného chování: její filosofie akce je spojena s hledáním příčin – tedy vlastní charakteristikou filosofie jako takové.

Zakotvení morálky v ontologii je spojeno s důrazem na lidskou přirozenost. Jestliže má člověk nějakou přirozenost, také jeho skutky mají nějakou přirozenost, protože se v nich odrážejí náklonosti jeho přirozenosti. Anscombová nicméně užívá pojem „nature“ s obezřetností: chce se totiž vyvarovat chápání přirozenosti jako „wild nature“, ve které vždy vítězí ten silnější. Její chápání přirozenosti je velmi propojené s lidskou kulturou: každá civilizace, každá obec vždy nějakým způsobem vyjadřuje lidskou přirozenost a cesta k realizaci specificky lidských dober se vždy odehrává v praktickém životě dané kultury. Zachovávání určitých norem tak musí být vtěleno do jazyka, který je nutným nositelem zákonů a jejich porozumění.

Studium jazyka určité kultury, které se neopírá v první řadě o lingvistický rozbor slov a vět, ale hledá především jejich smysl, tak může být prvním krokem k obnovenému chápání toho, kdo jsme a podle čeho se řídíme ve svém jednání. To je předmětem „hluboké“ neboli filosofické gramatiky. Filosofická psychologie pak umožňuje překročit hranice pouhého popisu našeho jednání a otevírá cesty k odpovědi na otázku, proč jedná X tak či onak. Srovnání jednání člověka s chováním jemu blízkých živočichů pak lépe umožňuje pochopit, v čem spočívá lidská svoboda. V díle Elizabeth Anscombové se setkáme se všemi těmito otázkami: více však v jednotlivých esejích než v nějakém systematickém díle. Autorka na jednu stranu kritizuje systémy a metody moderní morální filosofie, na druhou stranu však sama volá po postupné obnově metodologie: etika má navazovat na ostatní oblasti filosofie. Její perspektiva je nakonec více

sapienciální než skeptická a pragmatická.³¹ To znamená, že zahrnuje celistvost, předpokládá systematicčnost a sama se zapisuje v určité tradici – nejlépe v Tradici s velkým „T“ – a propojuje kontemplativní poznání s celým životem toho, kdo se moudrostí nechá vést.³² V případě Anscombeové to navíc znamená, že přes zjevnou zdrženlivost k automatickému používání nosných pojmů a systematických postupů klasického realismu a přes tendenci hledat argumenty, které jsou především dostupné modernímu čtenáři, je její myšlení stále otevřené k transcendenci a svým způsobem volá po obnově návaznosti svobodných umění (gramatika, logika, rétorika), filosofie přírody, etiky a metafyziky.

ZÁVĚR

Svatý Jan Pavel II. zdůraznil, že „roztříštěnost a zlomkovitost lidského vědění přináší s sebou jen fragmentární přiblížení se k pravdě, což má za následek roztříštění smyslu, a to zabraňuje vnitřní jednotě současného člověka.“³³ Má-li dnes křesťanská morálka založená na lidské svobodě (Mk 8,34) povinnost hledat pravdu (Jan 14,6 a 16,13) a jednoznačným distancováním se od určitých skutků (Mt 5,21–38, 1 Jan 5,16c) přesvědčivě hájit tradiční učení, má zapotřebí nejen biblického zakotvení, ale také adekvátního užívání filosofie jak v celku, tak v rámci jejích jednotlivých disciplín.

V naší snaze stručně charakterizovat velmi důležitou a v českém prostředí zatím málo známou autorku jsme se drželi dvou jejích nejznámějších a jednoho méně známého spisu. Dospěli jsme přitom k významu různých filosofických disciplín jako filosofická psychologie, filosofická gramatika, filosofie přírody a nakonec hledání kauzality, což je jeden z možných obsahů toho, co svatý Tomáš Akvinský nazývá první filosofii.³⁴ Toto rozkročení do jednotlivých odnoží filosofie nebrání, ale naopak podporuje vnímání limitů, které má jakákoliv empirická a racionální

³¹ Srov. VOHÁNKA, „Filosofická teologie žije,“ s. 79.

³² Srov. „Moudrost,“ *Teologický slovník*, ed. Karl Rahner – Herbert Vorgrimler, Praha: Zvon, 1996, s. 188.

³³ JAN PAVEL II., *Fides et ratio*, Praha: Zvon, Katolické nakladatelství, 1999, překlad Josef Kolářek SJ a Marie Kyrlová, č. 85, s. 49.

³⁴ „První filosofii Tomáš charakterizuje dvěma způsoby: jednak jako vědu studující první příčiny všech věcí, a v tomto ohledu uvažuje první filosofii z hlediska řádu vnějších příčin (*secundum rem*) a podle postupu rezoluce; jednak jako vědu, která poskytuje principy ostatním vědám, a tehdy nahlíží první filosofii z hlediska vnitřních příčin

reflexe jako taková, a poukazuje na potřebu Zjevení. V oblasti samoté etiky, ať filosofické nebo žido-křesťanské, však Anscombová dospívá k zvláštní důležitosti filosofické psychologie a filosofické gramatiky: filosofická psychologie je důležitá pro etiku ctností, hluboká gramatika zase pro smysluplné vysvětlení morálního závazku.

Odpověď na otázku, kde je ve spisech Elizabeth Anscombové hranice mezi rozumem a vírou, kde mezi filosofií a teologií, se tedy odvíjí od uchopení významných momentů jednotlivých filosofických a teologických disciplín a od rozeznání jejich hranic a vzájemných souvislostí.

Pro obnovu etiky je potřebná adekvátní filosofická psychologie, která zase předpokládá antropologický základ od filosofie přírody (člověk je studován jako rozumový živočich). Pro smysluplné používání modálních sloves vyjadřujících jakoukoliv povinnost – a zejména anglického slovesa „ought“ – se zase ukazuje jako klíčová hluboká gramatika („depth grammar“), a to jak tehdy, když zůstáváme v oblasti filosofie, tak tehdy, když v sobě zahrnuje teologický přesah.

Elizabeth Anscombe: the Philosophical Psychology and the Philosophical Grammar in the Continuity of Tradition

Keywords: Elizabeth Anscombe; Philosophical Psychology; Depth Grammar; Methodology; Sapiential Perspective

Abstract: Elizabeth Anscombe places an emphasis on the importance of philosophical psychology and "depth grammar". Her philosophy rediscovers the basic predispositions for a Christian vision of the human act. Human beings are the cause of their intentional acts, which is why it makes sense to speak about sin. We cannot, however, have a deeper knowledge of sin but in the light of Christian Revelation. Philosophy is supposed to be compatible with this Revelation and help for its understanding needs to be supported by an adequate renewal of methodology in which disciplines such as grammar, psychology or the philosophy of nature are interconnected.

MUDr. Lukáš Jan Fošum, PhD.
Katedra systematické teologie
CMTF UP
Univerzitní 244/22
771 11 Olomouc
lukas@op.cz

(*secundum rationem*) a podle postupu syntézy.“ David SVOBODA, *Metafyzické myšlení Tomáše Akvinského*, Praha: Krystal OP, 2012, s. 32.